

Dési János

„A múltidézés szimbolikus igazságtétel is”

Kiállítások a holokauszt-emlékévben

A holokauszt hetvenedik évfordulója jó alkalmat teremtett megint (ahogy az ötvenedik vagy a hatvanadik is) a népirtásra való emlékezésre, kiállítások, konferenciák szervezésére, kötetek megjelentetésére.

Persze a 69. vagy éppen az 53. évben is éppen ilyen fontos lenne az utókor figyelmének a felhívása arra, mi is történt, és miként eshetett meg a huszadik században ez a kegyelmet nem ismerő tömegyilkosság-sorozat. De az emlékezetpolitika már csak ilyen. Egy-egy évforduló ad okot a formális események megszervezésére. Ráadásul a magyar kormány, részben erőteljes politikai megfontolásokból is, először másfél milliárd forintot ajánlott fel a megemlékezések megszervezéséhez, amely összeget később 300 millió forinttal fel is emelte.

Mindez felettébb inspirálóan hatott, rengeteg ötlet került elő, s nem egy a pályázati pénzek nélkül nyilvánvalóan sohasem valósult volna meg.

Természetesen lehet találgatni a kormányzat hátsó szándékait, miként próbálta magát ezzel a számára „aprópénz” 1,8 milliárd forint közpénzzel szalonképesebbé tenni akkor, amikor nemzetközi reputációja mélypontra járt. Az is tény: később több szervezet, éppen a kormányzat politikája elleni tiltakozásul, nem vette át a számára megítélt támogatást. (A kiosztott 1,8 milliárd forintból 62 millió forintot adtak vissza, ám ezt az összeget második körben újra kiosztották.)

Mi most nem kívánunk igazságot tenni abban a vitában, mi volt az erkölcsösebb magatartás, csak azt próbáljuk átnézni, kiállítások szervezésére miként hasznosult ez a pénz.

Természetesen akadtak olyan kiállítások, megemlékezések, amelyeket nem a Miniszterelnökség ügynevezett Civil Alapjából finanszíroztak – ezekről is szólunk majd.

Ám a többség, részben vagy egészben, mégis ebből a közpénzből valósult meg.

És tulajdonképpen joggal. Hiszen az államnak

feladata megtartani meggyilkolt – állami közreműködéssel meggyilkolt – polgárainak az emlékét is.

Természetesen a bemutatók sokféleképpen sikeredtek. Egyikük-másikuk megtekintésekor erős volt bennem az érzés, hogy mindezeket csak egy kipipálandó feladatként teljesítették. Az sem nagy baj, ha érdeklődők sem lesznek – a lényeg, hogy pár hivatalosság beszédet tarthasson, és utána el lehessen mondani, mi, kérem, a zsidókra is megemlékezünk. És természetesen akadt olyan is, amelyet szívesen ajánlottam volna megtekintésre – bár kétségtelen, utóbbi tűnik a ritkábbnak.

Sok a kihagyott lehetőség, a kötelességből elkészített bemutató – esetleg a könnyű pályázati pénz megszerzésének a vágya.

Ugyanakkor mégiscsak megjelent a kulturális térben a soára való emlékezés. Bár a sokszor semmitmondó, formális eseményeket nem szoktuk sokra becsülni, azt azért ismerjük el, hogy minden ellentmondásosságával együtt, mégiscsak fontos tudni, hogy ma a hivatalos politika úgy érzi, protokolláris kötelessége az együttérző emlékezés.

Megállapíthatjuk tehát, hogy egyrészt a kiállítások többsége azt a célt szolgálhatta, hogy alkalmat teremtsen a hivatalos, a protokolláris megemlékezésekre, akár egy-egy intézmény esetében is. Az államtól érkező pályázati pénzek részben erre szolgáltak. Ugyanakkor többen felvetették, vajon a kiosztott forintokkal sikerült-e megvásárolni egy potenciálisan kritikus értelmiségi rétegnek legalább a hallgatását.

Másrészt, mégiscsak ott a nagy kérdés: kiknek szánták ezeket a kiállításokat? Kiket akartak becsábitani a kiállítótermekbe, és ott mit akartak mondani nekik? A zsidó közösség tagjait? A zsidó ügyeket, a holokausztot együttérzően figyelőket? Vagy esetleg olyanokat, akik eddig legfeljebb érettségi előtt pár órával hallottak erről az egészeztől?

A kiállítások részletesebb bemutatásakor erre is megpróbálunk válaszolni.

• Dési János •

„A MÚLTIDÉZÉS SZIMBOLIKUS IGAZSÁGTÉTEL IS”

FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyönyörűen felújított és mindig sok embert vonzó épületének emeleti kisgalériájában láthatták az érdeklődők a *Könyvek holokausztja* című kiállítást. A galéria helyéből is adódik, hogy ezt a bemutatót alapvetően azok nézték meg, akik amúgy is elmennek a könyvtárba, leülnek az olvasótermek egyikében, vagy válogatnak a kötetek között. Csak a kiállításért valószínűleg kevesen jöttek el ide, és ha mégis akadtak ilyenek, akkor feltételezhetően csalódottan távoztak a megtekintése után. Ugyanis ez a tárlat igen szerény, kevés benne a fantázia, az ötlet. Arra azért alkalmas, hogy arra a pár percre, amíg az olvasó a könyvére vár, beugorjon ide, és szembesüljön azzal: a „holokauszt” nem emberek meggyilkolásával kezdődött, hanem az első lépések között szerepelt a „zsidók” kiiktatása a szellemi életből, műveik meggyalázása és eltüntetése.

Aki belép ide, hiszen könyvtárba művelt emberek járnak, annak két idézet bizonyára rögtön az eszébe ötlük. Az egyik 1820-ból Heinétől: „ahol könyveket égetnek el, ott végül embereket is meg fognak égetni”. A másik Wolandtól – vagyis Bulgakovtól –: „Kézirat sosem ég el.”

A szobányi kiállítótér közepén üvegtárlókban azok a könyvek, amelyeket a szélsőjobb oldali magyar kormányok halálra ítélték. Karinthy írásai, vagy éppen a népszerű gyermekmese, a *Bambi*. És kézirat, illetve könyv nem ég el – hiszen egy polcon ott sorakoznak a ma is kikölcsönözhető, de 1944-ben megsemmisítésre ítélt kötetek. Amelyek túléltek a „könyvek holokausztját”, s mind a mai napig vonzzák az olvasókat. A válogatás kétségkívül jól érzékelteti az egész abszurditását, hiszen e könyvek jelentős része politikai, ideológiai szempontból tökéletesen értelmetlen. Egyetlen bűnük a szerzők zsidósága.

Ráadásul a magyarul író szerzők döntő többsége magát magyar írónak tartotta, függetlenül származásától, vallásától, mint Karinthy Frigyes, Radnóti Miklós, Bródy Sándor és így tovább.

Többségük mind a mai napig megbecsült és kedvelt szerző, minden valószínűség szerint nem is rossz helyen a könyvtári kölcsönzési sikerlistákon.

De mielőtt megvigasztalnánk magunkat, hogy ezek szerint Kolosváry-Borcsa Mihály – a könyvpusztítás kormányzati felelőse – súlyos kudarcot szenvedett, nézzünk egy kicsit még körül. Látjuk egy kiállított fotón, milyen bősz lelkesedéssel hajtja be a könyvüző malomba 1944. június 15-én a bu-

Fotó: Dési János

dafoki papírgyárban a megsemmisítésre ítélt első kötetet, Kiss József verseit, majd másodikként Werfel *A Múza Dag negyven napját*, amelyet aztán hamarosan követett félmillió másik mű. És tessék, ma is kölcsönzik, veszik, olvassák ezeket.

Ám, ha felemeljük a fejünket, jóval a szemhatár felett kis cédulák ismertetik azoknak az íróknak élettörténetét, akik nem éltek túl az emberirtást. A műveik talán. De ők nem. Radnóti Miklós, Halász Gábor, Szerb Antal, Gelléri Andor Endre, Pap Károly, Bernstein Béla, Elek Artúr – és a sor még hosszan folytatható lenne.

És ez Kolosváry-Borcsa, a kolosváry-borcsák bűne is.

A kiállításon szinte csak „Ki kicsoda”-i tömörséggel szerepel a meggyilkoltak életrajza, sorsukról, műveikről alig-alig tudunk meg valamit. Mindez inkább csak jelzés, hogy a könyvek után valóban az emberek következtek. Talán a tér alkalmatlan voltából, a kiállítást szervezők fantáziátlanságából következik, hogy az életrajzok nehezen olvashatóak, a szemhatár fölé elhelyezett kis cédulákon, mintegy mellékesen szerepelnek csak.

Ráadásul az is szomorú tény, meggyilkolásuk nem függ össze írásukkal, csak a zsidóságukkal, így éppen ugyanilyen sors várt volna rájuk, ha ballet-táncosokként vagy éppen kőfaragóként dolgoztak volna.

Igen, ez utóbbi hasonlat Rejtő Jenőtől származik. Az ő párszavas életrajza is olvasható, amely szerint egy nyilas újság „leleplező” írása után hívták be munkaszolgálatra, ahol meghalt.

De az egészen elképesztő péhovardi történetet innen lehetetlen megismerni – az majd a fővárosi levéltár tárlatán kerül ismét elő –, pedig felettebb jellemző a korra. Az *Egyedül Vagyunk* című nyilas lap 1942. október 9-én nemcsak leleplezte, hogy a P. Howard írói álnév alatt „Rejtő Jenő – Reich Jenő” áll, de elmebetegnek nevezte a szerzőt, akit zsidósága miatt sok helyről kiutasítottak, és most a Japán kávéházban lébecol. Zsidó léte. Sikereit sem műveinek, hanem kapcsolatainak köszönheti, és így tovább, durva, nyilasos hangnemben.

Rejtő ugyan becsületsértésért pert indított, ám ez már nem segített rajta, Úgy tudjuk, a cikk hatására behívták munkaszolgálatra. 1942. november végén menetüket elindították a Szovjetunió felé, és ott 1943. január elsején, minden valószínűség szerint flekktífuszban meghalt.

Amúgy a per eredménytelenül zárult, mert a lap szerkesztője, Oláh György nyilas parlamenti képviselőként mentelmi jogot élvezett. Különösebb kutatómunka sem kellett volna a történet feldolgozásához, hiszen Perczel Gábor megírta azt a *Múlt-kor*

2013/4. számában, a könyvtár olvasótermében megtalálható a folyóirat.

De a szerény bemutató azzal is adós marad, mi a hasonlóság és mi a különbség a német és a magyar könyvpusztítás között. Németországban már rögtön Hitler hatalomra jutása után, 1933 tavaszán nekikezdték a könyvégetésnek, szisztematikus német alapossággal összegyűjtve a megsemmisítendő könyvek listáját. Gyűjtő- és válogatópontokat hoztak létre, például a könyvtárakban és az egyetemeken. Csak Drezdában 1933 márciusától októberéig 93 könyvégetésre került sor.

Magyarországon ehhez képest 1944-ig nem történt ilyesmi. A kiállítás egyik felirata szerint a magyar hatóságok, könyvtárak később sem voltak mind olyan lelkesek, mint német társaik. Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója egy újságcikk szerint aziránt érdeklődött, hogy a „vegyes” antológiáknak például mi legyen a sorsa. Ezzel is húzva az időt. Egy kis célzás elhangzik arról, hogy – nyilván a front közeledte miatt is – már nem túl lelkesen hajtották végre a könyvvilág zsidótalanítását. De szinte semmit sem tudunk meg arról, hogy valójában sokan vagy kevesen szolgáltatottak-e be könyveket. Sikert-e a könyvtárakból a kitiltásra ítélt műveket összeszedni vagy sem? Vajon magánemberek is vitték-e el megsemmisítetni a saját „zsidó” könyveiket és így tovább. Fontos, lényeges kérdések sora, amire itt alig-alig kapunk választ.

Amúgy, a már idézett *Egyedül Vagyunk* című nyilas lap 1944. június 2-i számában közölt Marschalkó Lajos tollából egy nagy írást „Mi kerül bele a nagy papírzúzó-malomba?” címmel. Ebben aztán „rémisztőbbnél-rémisztőbb” történetek szerepelnek arról, miként próbálják egyesek kijátszani az éberséget, és nem beszolgáltatni a megsemmisítésre ítélt köteteket. De itt ebből sem ismerhetünk meg részleteket.

Ám szó van egy másik aspektusáról a történetnek. Mert a könyvek nemcsak a kultúra hordozói, hanem értéket is képviselnek. És a német megszállók, más műkincsek mellett előszeretettel raboltak értékes könyveket is. Állítólag jó hatvanezer kötetet szedtek ezért össze. Ezek egy részét Eichmann állítólag a tervezett „A kiveszett zsidó faj központi múzeumában” akarta volna elhelyezni. A kötetek egy része Prágából került vissza sok-sok évvel később Magyarországra.

A pár rendelet kinagyított másolatát, újságcikket, néhány fotót is felvonultató tárlat egyik falát egy fotókiállítás foglalja el. Ennek szerepe nyilván annyi, hogy az a rész se maradjon üresen. Hollán Lajos korabeli, színes, amatőr fotói a még a háború előtti, békés Budapestet mutatják meg, jó közepes amatőr színvonalon. Talán azért éppen az ő – a

könyvpusztításhoz az égvilágon semmit hozzá nem tevő, a fasizmusról, a magyar viszonyokról semmit sem mondó – képei, mert alkotójuk, Hollán „szintén a zsidóüldözés áldozata lett”. Ez ugyan igen fájdalmas, de talán kevés ahhoz, hogy éppen itt tegyék közzé a képeket, miközben bőven lehetett volna még anyagot találni a könyvpusztítás történetéhez.

A XXI. század technikáját egy monitor képviseli, amelyen többek között a '44-es könyvnapról szóló híradórészleteket láthatunk. Nagyjából abból az időpontból, amikor a zúzda beindult – de ebből sem tudunk meg többet.

A szerény bemutatónak nincs katalógusa, de még egy árva, elvihető fénymásolt sillabuszt sem nyomnak az ember kezébe. Így aztán azt is csak egy, a bemutatóról szóló újságcikkből tudhatom meg, hogy a könyvpusztítást oly lelkesen szorgalmazó Kolosváry-Borcsa Mihály háború utáni börtönnaplójából kiderül, már rabságban olvasta el *A Muza Dag negyven napját*. Egy szerencsére megmaradt példányt.

PETŐFI IRODALMI MÚZEUM

A Petőfi Irodalmi Múzeum is kipipálta a holokauszt emlékévet *A törés a szavakban van* című bemutatójával. Az, hogy kiállítás – nehezen jelenthető ki. Bár kétségtelenül egy múzeum kiállítóterében van, ahol nézhetjük is azt, ami a falakra került. Mégis inkább egy nagyra nőtt szemelvénygyűjteménynek nevezhetnénk az alapvetően a felinstallált rövid idézetekből álló emlékeztést.

A látványtervező Jerger Krisztina próbálta menteni a helyzetet. A térhez viszonyítottan magasra felhúzott falak között úgy bolyong az ember, mint a jeruzsálemi Jad Vasém kertjében a sziklák között, amelyekre azonban nem irodalmi szövegeket írtak, hanem az elpusztított települések nevét. Aki már járt ezen a megrendítő helyen Jeruzsálemben, annak nyilván eszébe jut a párhuzam. Aki meg nem, az csak a nyakát forgatja, a szemét meresztgeti, és úgy próbálja kisilabizálni a rövid idézeteket.

Ráadásul itt sincs katalógus, nem vehetjük kézbe, vihetjük haza az idézeteket, hogy alaposan átolvashassuk, elgondolkozhassunk rajtuk. Egyetértsünk vagy vitatkozzunk azzal a szándékkal, hogy a „három generációnyi távolság, miközben nyomatékosítja a szembenézés megkerülhetetlenségét, esélyt is kínál, hogy ráismerjünk azokra a fogódzókra, amelyek a feldolgozást segíthetik. (...) A szemtanúk korának távolodásával a Holokauszt emlékezete egyre inkább szövegekbe helyeződik át, s csak azokból lesz előhívható” – olvasható a kedvcsinálónak szánt plakáton, de nehéz elképzel-

ni, hogy ettől aztán tömegek rohanják meg a kiállítást.

Pedig valóban kiváló szerzők nagyszerű munkáiból idéznek – csak mutatóba pár név: Kertész Imre, Spiró György, Závada Pál, Örkény István, Konrád György, Heller Ágnes, György Péter, Takács Zsuzsa, Somlyó Zoltán, Örkény István és a többi. De vajon mit mond ez a szerzőnként falra írt pár mondat azoknak, akik nem ismerik a műveket, de talán még a szerzőket sem? Az idézetek rövidiek, a többségük talán még egy sms-ben is elférne, de ettől még nem lesz olvasmányosabb, eredetibb. Bár annyit kétségtelenül mond, hogy bizony, az irodalom azóta is foglalkozik a holokauszt ügyével.

Nilván egészen más annak, aki olvasta a műveket, vagy legalábbis azok nagy részét. A szerzők neve mögött látja a sorsot, tisztában van vele, ki az, aki nem élte túl a soát, ki az, aki valahogyan mégis átvészelte. Ki az, aki megérteni szeretné azt, hogy is eshetett meg mindez, és ki az, aki évtizedekkel később keres magyarázatot a történetre.

Ez a kiállítás kevésbé segít az eligazodásban, az elmélyedésben, de még csak az sem valószínű, hogy az, aki itt találkozik egy bármilyen bölcs, szép vagy megható idézettel, máris rohan a könyvárba, hogy elolvassa az egész művet. Már csak azért sem, mert ezek az idézetek mégsem olyanok, mint egy csepp a tengerből. Túlzás lenne állítani, hogy a sok apró részletből a végére összeáll egy nagy egész. Talán már azért sem, mert ebben a testhelyzetben kényelmetlen az olvasás, előbb-utóbb az igen kitartóak is mind nagyobbakat ugranak, és vágyódva gondolkodnak a kijáratra, amely után egy másik kiállítás látható, az első világháború és az irodalom kapcsolatairól. És az bizony olyan, amilyennek lenni kell. Érdekes, izgalmas, valódi kiállítás, nem egy nagyra nőtt, falra szögezett szemelvénygyűjtemény.

Két részét mégiscsak kiemelném azért ennek a bemutatónak is, amiért mégsem teljesen kár az itt töltött időért. Az egyik az első teremben lévő pár dokumentum a korból.

„Bálint György gyalogos” igazolványa, hogy a Felvidék visszacsatolása alkalmából alapított emlékérem viselésére jogosult. És azt már csak mi teszünk hozzá, hogy és mire ment vele. Vagy éppen a Szomoró Dezső nevére kiállított, Wallenberg által aláírt igazolás a KEOKH részére, hogy „nevezett részére védőútlevelet állított ki” a követség. Néhány levelezőlap, tábori posta, pár irat – mégis lehet, hogy némelyik többet elmond a korról, mint pár jól irányzott idézet. Brauner Ármin (Bálint György édesapja) kétségbeesett naplórészlete vagy Halász Gábor utolsó levele, amelyet Weöres Sándornak írt, s amely Weöres kézzel írt másolatában

maradt fent 1945. január 31-ről. Ebből érdemes idézni. „Kedves Sándor! Most az egyszer nem irodalmi kérdésben fordulok hozzád, hanem nagyon súlyos, személyes kéréssel. Sánck munkára vagyunk beosztva Balfon (Sopron mellett) otthontól és minden utánpótlástól teljesen elzárva. Velem volt Szerb Tóni is, de sajnos már csak volt; tegnapelőtt temették el. Itt van Sárközi Gyuri is, aki majd csatlakozik a kérésembe: küldj nekünk valami pénzüsszeget kölcsönképpen, amelyet alkalomadtán majd visszafizetünk...” (Minden látogatónak vajon kötelező tudnia, mi lett Sárközi, Halász vagy akár Weöres sorsa, vagy fel sem tételezzük, hogy olyan is bedugja ide az orrát, aki esetleg valóban tájékozatlan efféle kérdésekben? Mindenesetre, ha ilyen látogató mégis érkezne, felettébb kényelmetlenül, bután érezné itt magát. Ugyanis nincs magyarázat, ismeretetés, semmi.)

A másik megrendítő részletével a kiállításnak akkor találkozunk a látogató, ha egy kis monitoron megnézi, fejhallgatón meghallgatja napjaink népszerű költészetének, a *slam*nek egyik jeles képviselőjét, Süveg Márk Saidot, aki baseball-sapkában, trikóban állva valahol egy színpadon slammeli el a deportálásokat. Ha tizen- vagy huszoneves látogatója akadna ennek a kiállításnak, akkor én csak ezt mutatnám meg neki – ezt a szavakból, gesztusokból

összeállított előadást. A többi, itt és most, maximum csak gyenge ráadás.

És nem azért, mert Süveg Márk nagyobb költő lenne az itt idézettekénél. Dehogy. Csak mert a fontos és jó szövegek sora attól még önmagában nem ad ki egy kiállítást, hogy egy múzeumban felírjuk a falra. Süveg meg kapott itt egy sanszot azzal, hogy saját hangján egy teljes alkotást, elejétől a végéig elmondhat. Úgy, hogy az üt.

Arról, amire amúgy nincsenek szavak.

VÁROSLIGETI MŰJÉGPÁLYA

A Városligeti Műjégpályán megrendezett *A magyar sportélet áldozatai a holokausztban* című kiállításról elmondhatjuk, hogy nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Már amennyiben „füstön” a megnyitó ceremóniát, „lángon” magát a kiállítást értjük.

Előjáróban annyit, hogy kifejezetten jó ötletnek tartom, ha olyan térben is rendeznek kiállításokat, amelyek egyébként más célra szolgálnak. Így esetleg olyan embereket is el lehet érni, akik arra nem vennék a fáradságot, hogy egy kiállítóterembe, múzeumba elzarándokoljanak, de ha már ott vannak, mondjuk a műjégpályán, végignézik a bemutatót –

Fotó: Dési János

s ez talán nem válik kárakra. (Az elmúlt években sokféle rendeztek efféle kiállításokat. Két éve például Berlin utcáin, hasonló tematikával, de feletébb szellemesen, nem tolakodóan, ugyanakkor figyelemfelhívóan. Kétségtelen, a rendezőket ott több vezethette, mint teljesíteni egy kipipálandó feladatot, vagy nyakára hágni némi könnyű pályázati pénznek.)

A Budapesti Sportszolgáltató Központ a Civil Alaphoz 2,6 millió forintos pályázatot nyújtott be, ebből a kuratórium végül 1 milliót ítelt meg – így vissza kellett venni több dolgot az eredeti elképzelésből.

A szépen felújított Műjépgála mindenesetre akár ideális helyszíne is lehetne egy kis, látványos, jól érvelő, hatásos kiállításnak, amelyet akár fiatalok ezrei nézhetnének meg.

A Műjépgála környékén, vagy akár az épületen még egy cetli sem figyelmeztet arra, hogy bent rejtőzik egy kiállítás. A jegyszedők némi tanakodás után arra jutnak, hogy a kiállítás talán ha egy fél napig tartott, akkor volt az ünnepség, a megnyitó – aztán maradt pár molinó képekkel, szöveggel, ha annyira érdekel, nézzem meg.

S valóban, a jépgála korcsolyahúzó öltözőjének a falán ott árválkodik pár faliújságszerű összeállítás a női vécé és a korcsolyaélező között. Ezen kívül egy, a „holokauszt zsidó áldozatai” feliratú fehér fal fogad minket. Ide talán korábban vetíthettek, a polc még szemben látszik, amelyen valamikor a projektor állhatott.

A felismerés sem egészen eredeti, hogy a holokausztnak voltak zsidó áldozatai is. Kimondatlanul, s talán nem is szándékosan, de a versenyzőkről szóló bemutató valami olyasfélét sugall, hogy nahát, azért olimpiai bajnokokat már mégsem volt szép és helyes vegzálni, netán még meg is ölni.

A rövid, elég semmitmondó szövegekben miért is keresnénk valami olyasmit, hogy itt, ebben az országban válogatás nélkül öltek meg embereket, csak azért, mert zsidónak tartották őket. És ez alól persze a sikeres sportolók sem voltak kivételek – de miért is lettek volna, hiszen éppen ez a holokauszt lényege. Végigfutva ezt a pár tablót, feltámad mégis az emberben a szörnyű kérdés: és ha csak olimpiai ötödik, tizenhetedik vagy százhetvenhetedik lett volna valaki, akkor meg lehet már gyilkolni? Igen, a dolog abszurditását talán van, akinek az érzékelteti, hogy azt is a nemzetből kiteszítottan gyilkolták esetleg meg, akinek nem sokkal korábban még a magyar himnuszt játszották, miközben a magyar zászlót vonták föl az árbocra. Igen, lehet, hogy többen ezen háborodnak fel. Miközben – minék magyarázom – a felháborító maga a gyilkosság ténye, bárki legyen is az áldozat.

S ezt afals értelmezést erősítik azok a szavak, amelyekben így foglalják össze e bemutató lényegét, hogy szeretnék ráirányítani a figyelmet „*azokra a kiváló emberekre, akik a magyar nemzeti lobogó alatt küzdve állhattak magyarként a dobogó tetejére. Azokra, akik közül sokan a többségi nemzettel való azonosulási szándék nyomán még őseik vallását is felcserélték. Erőfeszítéseitek, küzdelmeitek mégis hiábavalónak bizonyultak. A hálátlan hatalom senkire és semmire nem volt tekintettel.*”

Micsoda farizeus szöveg ez, ha alaposabban megvizsgáljuk!

E sikeres sportolókat ez a kiállítás különíti el. Ők itt „zsidó” sportolók, és nem „magyarok”. Lehet, hogy magyarnak gondolta valaki magát, de mégis csak zsidó. Igen, bár a szándékok között ég és föld a különbség, de tulajdonképpen haláluk oka is ez az elkülönítés volt. Nem olimpon, hanem zsidó, és kész. És így, itt, a jépgályán ez a „többségi nemzettel való azonosulási szándék” is falsul hangzik. Így, itt, a tizenévesek körében talán hozzá lehetett volna tenni, ha már valaki belevágott ebbe a tényleg bonyolult ügybe, hogy az is a bajok egyik gyökere, hogy sokakban kialakult ez az azonosulási szándék. Hogy úgy kellett éreznie embereknek, zsidóként nem lehetnek teljes jogú polgárok, nem azonosulhatnak.

De ha így jobban érthető: zsidóként nem járhatnak egyetemre, ébredő magyarok elverhetik őket az utcán, aztán kidobják az állásukból, a csapatból, majd kiforgatják mindenükből és bestiálisan legyilkolják őket. És ez még akkor is hozzá tartozna mindehhez, ha elfogadjuk azt, nyilvánvalóan voltak olyanok – a sportolók között is –, akik őszinte hittel és szándékkal gondolták az azonosulás útjának a kitérést.

Nem segíti az eligazodást az a szövegrész sem, amely szerint „a XX. század első felében született embertelen és szégyenteljes törvények, azon túl, hogy minden érintett számára igazságtalanok voltak, a hátrányok alól nem mentesítették az ország azon zsidó származású polgárait sem, akik magyar színekben, Magyarország dicsőségére értek el világra szóló eredményeket.”

És itt vége is, pedig éppen itt kellene talán kezdeni, elmondani a történetet, hogy ez nem pár tucat sikeres sportoló tragédiája, hanem elsősorban többszázezer magyar állampolgáré, másodsorban egész országé.

Enyhítő körülményként csak annyit tehetünk hozzá, meglehetősen nehéz ilyen röviden megfelelően elmagyarázni a probléma lényegét. Mit jelentett zsidónak, magyarnak vagy éppen magyar zsidónak vagy zsidó magyarnak lenni.

De ha egy tizenéves a forró teáját kortyolgatva itt arra vetemednék, hogy elolvassa a faliújság-szöve-

• Dési János •

„A MÚLTIDÉZÉS SZIMBOLIKUS IGAZSÁGTÉTEL IS”

geket, és ott azt látja, „munkaszolgálatosként tűnt el” vagy „munkaszolgálatban halt meg”, „érte a halál”, akkor mit gondol erről az egészről?

Eltűnt és meghalt? Érte a halál? Ennyi történt?

Miben különbözik a sorsuk azokétól, akik katonaként haltak meg vagy civilként bombázás áldozatai lettek? „Érte őket a halál” – vagy nem inkább meggyilkolták őket? És ha meggyilkolták, akkor egy „rendszer” gyilkolta meg őket, vagy esetleg konkrét emberek? És ha mégiscsak emberek, ki lehetek azok? Németek, magyarok, a szomszédai, a földiek? És hogyan jutott idáig a társadalom, ki tette velük mindezt?

Természetesen válasz nincs semmire itt. Kárt perze sokat nem okoz ez a kiállítás, mert valószínűleg itt senki sem veszi a fáradságot, hogy a semmitmondó szövegeken (a Budapesti Sportszolgáltató Központ és a Magyar Olimpiai és Sportmúzeum valószínűleg a tárlatot) átrágha magát.

Vigasztaljon minket az a tudat, hogy volt szép megnyitó, a fővédnök maga Tarlós István főpolgármester volt, s felszólalt Szalay-Bobrovniczky Alexandra főpolgármester-helyettes és Deutsch Tamás, az MTK elnöke is. S az épületben működő

Tópart vendéglő saját költségén valósította meg a megnyitó catering szolgáltatásait. Az MTI tudósítása nyomán számtalan orgánium ismertette a megnyitó eseményét, és ezzel megint túlestünk egy holokauszt-megemlékezésen.

A kiállítás anyagát magyar és angol nyelven is megjelentették a szervezők. Kár, hogy a helyszínen erről senki sem tudott, és az interneten sem sikerült fellelnem, végül az esemény sajtófelelőse küldte el. Tehát létezni valóban léteznek a füzetek, csak hozzáférni egy kicsit macerás.

MAGYAR MŰSZAKI ÉS KÖZLEKEDÉSI MÚZEUM

A városligeti Közlekedési Múzeum bejáratánál lévő hirdetőtáblán kicsiny papír közli, hogy egy: a vécéhasználatért a nem múzeumlátogatóknak fizetniük kell. Kettő: itt megtekinthető a *Sorsok és találmányok* című kiállítás, amely a holokausztban megölt vagy meghurcolt zsidó tudósoknak állít emléket.

Itt újra bebizonyosodik a régi tétel, hogy minden relatív. Miután a Műjépgályán bemutatott kiállítás-

Fotó: Dési János

ról érkezem ide, azt kell gondolnom, hogy az ott látottakhoz képest ez egy jóval alaposabb, értelme- sebb, átgondoltabb bemutató. De miután a kiállítási tér egy hátsó, viszonylag eldugott szegletében lát- ható, keresztül kell vágnom a Közlekedési Múzeum nagyszerű, izgalmas, gyereket-felnőttet egyaránt megállító tárlatán, mégiscsak szegényesnek, izga- lomtól mentesnek találom ezt, ahhoz képest, ami előtte van. Itt is inkább olvasni kell, mint megnézni dolgokat.

De erről mindjárt részletesebben.

Ami nagyon fontos, hogy a kiállításhoz – a Civil Alap Program segítségével – egy felettébb érdekes, alapos, olvasmányos, képekkel gazdagon illusztrált kötet is készült. Ebben mindaz megtalálható, amit itt, a kiállítótérben hiányolhatunk. Nemcsak tisztességes e kötet, hanem kifejezetten érdekes, for- gatni való. Kár, hogy a múzeumban hiába érdek- lődtem utána, senki sem tud róla semmit, és így ott hozzájutnom sem sikerült. De kár lett volna feladni a küzdelmet érte, mert megéri beszerezni. Ha más- honnan nem megy, az internetről letölthető.

(http://www.mmkm.hu/Honlap/Dokuk/Sorsok_es_talalmanyok_tanulmanykotet.pdf)

A kötet előszavában fogalmazza meg a kiállítás ars poeticáját Dr. Krámlí Mihály, a múzeum főigaz- gatója, amikor azt írja, hogy a múltidézés – szimbo- likus igazságtétel is. És valóban, ha a múltat meg- változtatni nem is lehet, az utókornak annyi marad, hogy a tanulságokat levonja, és igazságot próbáljon szolgáltatni az áldozatoknak, legalább így. Ugyan- akkor – az évfordulóra készült kiállítás-sorozatot vé- gigttekintve – valószínűleg sokan úgy gondolták, nem szükséges olyan bemutatók szervezésével farsztani magukat, amelyek érdekesek, közönségvonzóak le- hetnek – elég, csak ha csak „emlékezünk”.

A sportolókról szóló hevenyészett kiállítás kap- csán már felvettem, nem sportolókat gyilkoltak, hanem embereket – mindenkit.

Krámlí már a kötet előszavában igen tisztessé- gesen foglalkozik ezzel a problémával: *„Minden ártat- lanul meghurcolt ember fájdalma a közös fájdalom: a névtelenek, a szegénységből elhurcolt cigány és zsidó ma- gyarok, a szinte hírmondó nélkül eltűnt kisvárosi, vidéki zsidó közösségek, amelyek létükkel színesítették, gazdagí- tották közös kultúránkat, s akik szomszédságából ma már csak a rekonstruálhatatlan, széttronsolt történetek, a vesz- teség maradt.”*

Sőt, a könyvecske még arra is felhívja a figyelmet, hogy a zsidókat ellehetetlenítő törvények már évti- zedekkel korábban elkezdtek „mérgezni az életünket”.

Érdemes az egész kötetet elolvasni, megnézegetni a közölt dokumentumokat.

De most vissza a kiállítótérbe. Hosszú, keskeny helyiség. Egyik oldalán egy hatalmas kép fogad, az

auschwitz-i rámpára érkező halálraítéltekkel, nők- kel, gyerekekkel – ezzel mintegy elhelyezi az összes többi információ jelentőségét. Tudjuk, egy kép sok ezer szónál is többet érhet. Érdekes figyelni, amint zavarba jött szülők rángatják el kisgyerekeiket a fotó előtt, amikor azok arról érdeklődnek, miért is állnak sorba ezek a nénik, kisfiúk és kisleányok a vasúti kocsik előtt. És érthető, hogy óvodás-kisis- kolás gyerekek erre nem könnyű mit mondani. Hiszen a kép borzalmát nem az adja, amit látunk rajta, hanem az, amit tudunk arról, mi történt sze- replőivel, nem sokkal az exponálás után.

A többi, itt kiállított dokumentum, könyvrészlet, kép már messze nem ilyen hatásos, nem ilyen ér- dekes, és elhelyezve is úgy van egy síkon, hogy megnézni sem nagyon lehet őket, mert nehéz hoz- záférti. Sebaj, túl sokról nem maradunk le, ha ki- hagyjuk.

A hosszú helyiség másik oldalán sorakozik a be- mutatott tudósok, kutatók rövid élettörténetei, ta- lálmányukról tudományos jelentőségükről pár szó és néhány kép.

Arany Dániel matematikus, Aschner Lipót, a Tungsram gyár felfuttatója és vezérigazgatója, Bíró László József, a golyóstoll megalkotója, Bródy Imre, a kripton töltésű izzólámpa feltalálója, Gold- berger Leó textilgyáros, Heller László, a mai napig használt Heller-Forgó hűtőtorony egyik névadója, Hiller József, a magyar alumíniumipar úttörője, Kozma László, az első magyar számítógép megépít- ője, Richter Gedeon, a Richter gyógyszergyár megalapítója, Selényi Pál, a XX. század talán leg- jelentősebb magyar kísérleti fizikusa, Szily Pál orvos-kutató, a kolorimetriás pH-mérés kidolgozó- ja, Wolf Emil, a Chinoin alapítója és a Weiss család tagjai szerepelnek a táblákon.

Néhány történetből az is kiderül, ha valaki túlélte a holokausztot, még később is várhattak rá nehéz idők, mint például Kozma Lászlóra, akit a Rákosi- korban ismét lecsuktak.

Kozmánál álljunk is meg egy pillanatra. A hosszú terem végén egy sokszekrényi méretű eszköz áll – az első számítógép, amit éppen Kozma épített meg. A látogatók többsége, ahogy figyeltem, itt időz el egy kicsit – mert kinek van türelme relatíve hosszú szövegeket olvasgatni? De ezt elnézegetik a látoga- tók, csodálkoznak, figyelnek, beszélgetnek egymás- sal arról, mi is az, amit látnak. Kétségtelen, ez tech- nikatörténeti érdekesség, önmagában sok köze a népirtáshoz nincs. De azt jól mutatja, ha egy icipicit is érdekesebbé, kiállításszerűbbé lehet tenni a be- mutatót, már jóval nagyobb hatást lehet elérni. Így Kozma sztoriját is valószínűleg nagyságrenddel többen böngészik át, mint azokét, akiket nem sike- rült ily módon is izgalmassá tenni.

KLAUZÁL TÉRI GETTÓKIÁLLÍTÁS

Az egyik legizgalmasabb, legeredetibb kiállítást a hetedik kerületi Klauzál térre szervezték. Kétségtelen, hogy az eredeti helyszín – a valóban itt történt élménye – sokat hozzá tett a relatív sikerhez. De ezen túl ahhoz is szükség volt, hogy az Erzsébetvárosban nem csak egy kipipálandó feladatnak gondolták a megemlékezést, hanem alaposan előkészített, több elemből álló sorozatot állítottak össze. A kormányzati civil alapból jött ehhez hetvenmillió forint, és a kerületi önkormányzat is elfogadta, hogy részt kell vennie a költségekben. A kerületi fideszes polgármester is személyesen elment a könyvbemutatóra, kiállítás-megnyitókra, támogatta a sorozatot.

Az eredményekhez az is kellett, hogy akadt valaki, Dombi Gábor, aki folyamatosan szervezte az eseményeket, lobbizott azok megvalósulásáért. Az eredmény pedig azért relatív, mert például a sajtó nem nagyon vett tudomást az alatt bemutatandó megemlékezésekről. Alig-alig akadnak hírek róla, miközben sokkal, de sokkal színvonalatlanabb rendezvényeknek sikerült jóval nagyobb sajtót szervezni.

Ezzel együtt a hetedik kerületi megemlékezés mintaadó lehet éppen végiggondoltságával s azzal, úgy tűnik, nem csak egyszeri kampányt akartak a szervezők.

Kezdődött az egész azzal, hogy újra kiadták Lévai Jenőnek *A pesti gettó története* című, utoljára 1947-

ben napvilágot látott kötetét. Kétségtelen, azóta a könyv több állítását vitatják szakmai körökben, ugyanakkor mégiscsak ezt tekintjük a leghitelesebb kortárs beszámolóknak. (A kötet utószavát Varga László levéltáros-történész és e sorok szerzője írta.) Bár a kötet viszonylag nagy példányszámban és nem is különösebben drágán jelent meg, különféle technikai okok miatt nem került el minden könyvtérhez, nem található meg minden könyvtérben, sőt, még a nagyobbakban sem. De azért nem is elérhetetlen, kis utánajárással beszerezhető, és előbb-utóbb talán a terjesztési problémák is megoldódnak. Ezzel együtt ez a könyv egy fontos állomása a megemlékezés-sorozatnak. Már csak azért is, mert a könyv kifejezetten olvasmányos. Lévai Jenő korának ismert újságírója volt, aki nemcsak hangyaszorgalommal gyűjtötte össze a fellelhető tényeket, visszaemlékezéseket, dokumentumokat, hanem ezeket a kor bulváros, de ha úgy jobban tetszik, olvasmányos stílusában tudta összefoglalni.

Lévai könyve után következett a Klauzál téri kiállítás, egy palánkkal körbevett területen. Két dologgal foglalkozott a bemutató. Egyrészt az itt lévő pesti gettó történetével, alapvetően fényképeken bemutatva a borzalmak sorát. A képek egy része Magyarországon még sosem került a közönség, de még a kutatók elé sem, s ez külön izgalmassá tette az eseményt. (És éppen a nyers borzalmakra tekintettel azt ajánlották, hogy 16 év alattiak ne nézzék meg a fotókat.)

Fotó: Dombi Gábor

A másik, szintén igen tanulságos része egy képzőművészeti tárlat volt, melyen nagyrészt jóval a 44–45-ös események után született művészek reflektáltak a történelmi eseményekre, idézték azt fel a maguk eszközeivel.

Ami a gettó történetét illeti, megtudható itt, hogy 1944 októberére már csak a budapesti zsidóság (és a munkaszolgálatosok maradék csoportjai) maradtak életben Magyarországon. A népirtás utolsó fejezete 1944 novemberében következett el. Addigra, különösen 1938-tól, fokozatosan megfosztották a munka- és életlehetőségeitől a zsidónak minősülőket. November 29-én jelent meg Vajna Gábor belügyminiszter rendelete a zsidók gettóba költöztetéséről. A budapesti zsidók üldözése immár nem volt más, mint végsőkéig tartó háború éhező és nyomorgó aggok, nők és kisgyermek ellen. Mindez sokkal érthetőbb itt, a deszkafalon elhelyezett fotók között.

A nyomor mértékét nagyszerűen érzékeltetik a Lévaiktól idézett számok. A kiköltöző mintegy 8 000 keresztény lakos helyére első hullámban 53 000 ember hurcolkodott be, s a gettó területén még 3500 zsidó helyi lakos is maradt. Az újabb és újabb beköltözések után körülbelül 70 ezer embert zsúfoltak itt össze a legelemibb feltételek nélkül. A lakásokban szobánként 8-9 embernek kellett nyomorognia, minimális étellel, tüzelő és gyógyszerek, de gyakran még víz nélkül is.

A visszaemlékezésekben viszonylag sokszor idézik fel, hogy január elejétől kezdve az elhunytak holttesteit sem tudták elszállítani, a Dohány utcai templomkertben helyezték el (erről Toronyi Zsuzsanna, a Zsidó Múzeum és Levéltár vezetője írt egy kitűnő könyvecskét), illetve a környező üzlethelyiségekben halmozták fel azokat. Mindez elmondva is szörnyű, de képeken látva – főleg itt, ahol mindez történt – valóban drámai. Letagadhatatlan és megrendítő.

A kiállítás megnyitója, illetve bezárása is alkalmat teremtett itt valódi megemlékezés megszervezésére. A záróeseményen a kerület fideszes polgármestere, Vattamány Zsolt is beszélt, nemcsak a múltból fakadó tanulságokról, hanem az emlékezésnek, mint az utódok fontos aktusának a jelentőségéről: *„Azáltal, hogy osztoztunk a fájdalomban, közelebb kerültünk egymáshoz. Az elmúlt év rávilágított arra, hogy valamilyen nyien, akik itt élünk, nem csupán társadalmi, hanem lelki közösséget is alkotunk.”*

Persze felvethetnénk, hogy mit jelent a lelki közösség. És az „osztozunk a fájdalomban” kifejezés azt jelenti-e, hogy ez a fájdalom nem a miénk, nem minket ért veszteség, hanem valaki másokat – figyelve azt az igyekezetet, ahogy a megemlékezés-sorozatot megszervezték, remélhetjük, hogy alap-

vetően csak stiláris, fogalmazási nehézséggel van dolgunk.

Annál is inkább, mert nem messze a Klauzál tértől, a Csányi utcában, egy most helyreállítandó épületben egy Zsidó Történelmi Tár nevű kiállítóhelyet nyit az önkormányzat, s ennek alsó szintjén helyezik majd el a Klauzál térről a gettó felszabadulásának az emléknapiján lebontott kiállítást.

NÉPRAJZI MÚZEUM

Azt a kiállítást, amelyet mindenkinek tanácsolnék megnézni, a Néprajzi Múzeum rendezte, *Kő kövön* címmel. Szándéka szerint töredékeket mutat be a magyar vidéki zsidóság kultúrájából. A kiállítás tehát nem közvetlenül szól a holokausztról, említeni sem nagyon említik.

Mégis, az egészet úgy nézzük meg, hogy tudjuk, ez a világ már régen nincs meg. Persze, egy néprajzi múzeumban bemutatott világ már sokszor nem él velünk. Nincs az a paraszti magyar kultúra sem úgy, ahogy, mondjuk, pár teremmel arrébb megismerhetjük itt.

Csakhogy a *Kő kövön* nézői tudják, ez az életforma azért szűnt meg, ezeket a szokásokat azért nem

Fotó: Dési János

• Dési János •

„A MÚLTIDÉZÉS SZIMBOLIKUS IGAZSÁGTÉTEL IS”

Fotó: Dési János

gyakorolják már, ezeket a tárgyakat azért nem használják, mert tulajdonosaikat, a vidéki magyar zsidóságot kegyetlenül és kíméletlenül meggyilkolták. Tehát a változás nem szerves fejlődés eredményeként alakult ki – hiszen e rítusok szerint ma is sokan, de sokan élnek szerte a világban –, hanem egy népi társadalmi következményeként.

A szokásokat, tárgyakat bemutató tablók, eszközök, fotók sorából egy, a saját közösségével szimbiózisban élő embercsoport képe bontakozik ki. Röviden, érthetően magyarázza el a kiállítás a ma már nyilván sokaknak idegenül ható szokásokat, mutatja be a mindennapi életet.

Valószínűleg azért is sikerült az átlagnál jobban ez a kiállítás, mert a legjobb szakértők működtek közre kialakításában, mint például Toronyi Zsuzsanna, Komoróczy Szonja Ráhel, vagy éppen Gyekiczki András, aki a néhány évvel ezelőtt Pápán megrendezett *Elfelejtett szomszédaink* című, nagyszerű tárlatot szervezte.

Érdeemes lenne a kiállítás nézőit meginterjúvolni – miként látják mindezt azok, akiknek családjában még így vagy úgy élnek a zsidó hagyományok, tehát nem teljesen idegen nekik ez a világ. Ismerik az ünnepeket, tudják mi a szombat és mi a mezüze. És mit azoknak, akik ugyanazokon az utcákon járnak ma

is, mint akikkel itt megismerkedhetnek, mégis olyan távol van már tőlük, mint mondjuk Kelet-India.

A kiállítás a zsidó hétköznapiakat és ünnepeket, a különböző foglalkozási és társadalmi csoportokat mutatja be. Ezek kapcsán egy-egy témával ismertet meg minket alaposabban. A rendezők hangsúlyozzák, hogy mindez csak töredék, hiszen ma már csak töredékes ismereteink vannak erről az elpusztított világról – így itt sem láthatunk egységes képet. Sem nem kronologikus, sem nem logikai sorrendbe nem állítható, mikor mi következik. Így aztán a látogató is bármilyen sorrendben végigjárhatja a témákat – úgyis az a lényeg, hogy a végére összeálljon egy többé-kevésbé egységes kép a fejében.

A bejáratnál a micva és az adomány szerepével ismerkedhetünk meg a zsidó életben. Ami a tárgyakat illeti, az első legérdekesebb a Gyekiczki által megtalált pápai Bikur Holim betegsegélyező egyesület adománygyűjtő könyve. Illetve itt ennek virtuálisan lapozható verziója. A könyv lapjaira zsebecskéket helyeztek, és ezen héberül tüntették fel a közösség adományozó tagjainak a nevét. Miután a felajánlásokat általában sabszkor tették meg, amikor nem szabad pénzhez nyúlni, ezért a zsebecskébe egy ígérvényt csúsztattak be, amit akkor vettek ki, ha a felajánlott pénz megérkezett.

Fotó: Dési János

A következő teremben a zsidó élet látványos különöségeivel foglalkoznak. Vajon miért fedik be a fejüket a zsidók? És mivel? Kik hordták a strájmilit, és kik a kis kapedlit? A tárlókban ott a hagyományos fejfedők sora, de egy olyan horgolt, színes kapedli is, amelyet néhány évvel ezelőtt felejtett valaki hajcsatostul a Néprajzi Múzeumban. (Az ötlet persze nem teljesen eredeti, a berlini zsidó múzeumban látható hasonló.)

A nagyméretű fotók közül itt a kedvencem az, melyen az ősz szakállas, fején tfilines úr látható, aki lehetne ugyan próféta is, de minden valószínűség szerint inkább marhakereskedő. 1928-ban, a hortobágyi vásár sátrai között fényképezték le.

Megismerkedhetünk a zsidó kereskedőkkel, a handlétől – aki rongyot, csontot, tollat, bőrt vásárolt fel – egészen a nagykereskedőig.

Az is kiderül, hogy a két világháború között a matyó hímzések kereskedelmével is elsősorban zsidók foglalkoztak – az ő munkájuk révén válhatott Magyarországon, de sok helyen külföldön is a matyó kézimunka a polgári lakások fontos elemévé. De részletes információkat kapunk arról is, hogy például Makón milyen lényeges szerepe volt a zsidó hagymakereskedőknek a termelésben, a város életében.

Ötletesen mutatja be a tárlat, hogy Bonyhádon például a térben is hogyan kapcsolódott össze a zsidó és nem zsidó világ. Mai felvételek pedig azt mutatják, hogy alig-alig maradt ebből az egykor szervesen összenőtt életből valami.

Szó van az ünnepekről, a sabeszzi vagy éppen pészahi szokásokról, hagyományos ételekről és azok elkészítési módjáról is. És persze sokaknak azt is el kell magyarázni, mitől lesz kóser valami, és mit jelent a tréfli.

Biztos sokan csodálkoznak itt arra rá, milyen szigorú szabályok vonatkoznak a tisztálkodásra is a zsidó életben.

S a gyász, a kaddis szerepéről is alaposan tájékozódhatunk.

Didaktikai szempontból talán mégis a legérdekesebb az utolsó terem. Sarkában egy polgári hálószoba kellékeivel, a falakon azok a kérdések, amelyeket mai tizenévesek – zsidók és nem zsidók – tettek fel a kiállítás megtekintése után. „Mi tart minket össze?”, „Hogyan lehet megmenekülni?”, „Hol vagy otthon?”, „Mit jelent számodra a veszteség?”, „Hová tartozol?” – és így tovább. A válaszokat részben megkapjuk az oldalt tévémonitorokon pergő filmekből, amit szintén a tanulók készítettek, részben mi magunk is keressük rá a választ.

Az itt látható tárgyakat is a múzeum ifjú barátai készítették vagy inspirálták, mint például a bőröndök – a becsomagolt bőröndök – sorát, amelyek előlapjára egy-egy családi fotót ragasztottak.

Szokatlan és megható, ahogy a kiállítás készítői vallanak egy-egy tárgyról. Olyanokról, amelyek a kiállításon is felbukkannak. Így Szarvas Zsuzsa kurátor nagymamájának réz gyertyatartói – melyeket 45 után már nem használtak. S miután a múzeum gyűjteménye ilyen darabot nem tartalmazott, hát a kurátor adta oda a családi darabot. Sedlmayr Krisztina kurátor nemcsak a nagymamája imakönyvét hozta el, hanem a nagyszülei történetét is megosztja a látogatókkal. Gebauer Hanga kurátor egy lakáscserekor nemcsak új otthonhoz, hanem azzal együtt néhány mezüzehez is jutott, amelyeket megtartott, amíg ott lakott, aztán ezek a tárgyak is a Néprajzi Múzeumba kerültek, ahol addig mezüze sem volt a gyűjteményben. És így tovább, sorakoznak a vallo-mások a kalapról, a kis bögréről, vagy éppen Závada Pál egyik könyvéről. A kiállítás termeiből kivezető folyosón két nagyméretű fekete-fehér fotó.

Szomorú menet, a szentgáli zsidók szekerekre rakott értékeikkel elhagyják addigi lakóhelyüket. Mint egy régi kép, talán valahonnan Oroszországból, a pogrom elől menekülő emberekkel.

Csakhogy ez itt történt, Magyarországon, a nem is olyan távoli múltban, ahol már menekülni sem volt esély. A gettóból két hét elteltével Auschwitzba deportáltak mindenkit.

A kiállítást egy igen érdekes katalógus egészíti ki, sok háttér-információval, történettel és természetesen fotóval. Tartozik hozzá egy szó- és fogalommagyarázat, valamint egy igen alapos irodalomjegyzék is.

MÁS KIÁLLÍTÁSOK

Mint azt a bevezetőben már említettük, a holokauszt hetvenedik évfordulójára igazán sok kiállítás készült el – részben éppen az állami támogatásnak köszönhetően. A következőkben, ha az előzőeknél rövidebben is, de bemutatunk még néhányat.

Az egyik a Budapest Főváros Levéltárában megszervezett *Szét tépett esztendőök (1958–1944)* című. *A bolokauszt budapesti megéléstörténete* alcímet viselő összeállítás a levéltár jellegéből fakadóan személyes, családi és hivatali dokumentumok alapján próbálta bemutatni a zsidóknak minősített emberek teljes kirekesztésig, majd meggyilkolásáig vezető utat.

Felidézük a XIX. század végi, XX. század eleji asszimilációs eseményeket, egy „aranykor” emlékeit. De még a harmincas évekből is akadnak biztató dolgok. Például a Cserkészszövetségben belül meg-

alakult zsidó cserkészcsapatok története, amelyek egyaránt ápolni kívánták a zsidó és a magyar identitást, s amelyek aktív részesei lehettek még az 1933-as nagy gödöllői dzsemborinak is. (Aztán persze 1941-ben kiüldözték a zsidó fiatalokat a cserkészszövetségből is.)

Tanulságosak az erzsébetvárosi Bethlen téri színpad dokumentumai, egy meglehetősen ismeretlen világról. A színház a maga módján vívta küzdelmét az erősödő antiszemitizmus ellen, például úgy, hogy jó pár zsidó környezetben játszódó darabot tűzött műsorra – ám a korabeli népszínművek, operettek komikus, rossz, zsugori vagy éppen tökkelütött karakterei után itt a jó zsidó figurája jelent meg, át lépve az előítéleteken. Játzott itt Csontos Gyula például Bródy Sándor *Lyon Leájában*. De a cionizmus egyik fontos teoretikusának, Max Nordaunak a darabját, amelynek főhőse nem akar asszimilálódni, és zsidóként próbálna karriert befutni, a rendőség betiltotta.

A kiállítás nagyobb része az 1938-tól hozott zsidótörvények rendelkezéseinek következményeit – a megkülönböztetés, üldöztetés, illetve a sokkal csekélyebb számban előforduló menekítés, védelemnyújtás eseteit mutatja be. Végigkövethetjük az állás- és státuszvesztések folyamatát, pl. a Weiss Manfréd Művek tisztviselőinek vagy a Ganz-gyár mérnökeinek kálváriáját; egy másik tabló az egykori zsidó nagyvállalkozóknak – Goldberger Leónak, Vida Jenőnek – vagyonuktól, pozícióiktól való megfosztását mutatja be.

A zsidó származású diákokat is számos diszkrimináció érte: például a Kemény Zsigmond Reálgimnázium 1938/39. évi érettségi tablóján a zsidó tanulókat az osztálykép alsó sorában különítették el, s megtiltották nekik, hogy az akkoriban divatos nemzeti viseletben szerepeljenek. (Az egyik nem zsidó tanuló a megkülönböztetés elleni tiltakozásul szintén egyszerű polgári ruhában állt a fényképezőgép elé.) Az 1944-es tanügyi rendelkezések – zsidó írók, köztük klasszikusok kitiltása az iskolai könyvtárakból, sárga csillag viselése a vakáció idején is – már az üldözés megnyilvánulásainak dokumentumai.

„Semmi értelmét nem látom, hogy a zsidók moziba járhassanak” – olvasható annak a vitéz Endre László alispánnak a rendelkezésében, aki Pest vármegye vezetőjeként számos zsidóellenes, általa kiagyalt intézkedéssel tette a peremkerületek és a főváros melletti községek – melyek akkor még nem tartoztak Budapesthez – lakosainak életét egyre elviselhetetlenebbé. A jogfosztások sorozata nemcsak a zsidók megalázását szolgálta, hanem előkészítette elszigetelésüket, kifosztásukat, majd deportálásuk úgy mond „gyors és gördülékeny” végrehajtását – számol be a kiállításról Bodnár Zsuzsa „A közös

emlékezés felelőssége” című, a *Kortárs online*-on megjelent cikkében.

De szó van a csillagos házak kijelöléséről és arról is, hogy a német megszállás után miként nőtt meg az öngyilkosok – főként a zsidók – száma a fővárosban.

A kiállítás egy részét Budapest után Szombathelyen is bemutatták.

Ez a kiállítás éppen azért hatásos, mert korabeli dokumentumokat vonultat fel.

Pilisvörösvárott 2014. decemberében avattak emlékművet a holokauszt név szerint ismert 51 áldozatának. Már maga az emlékmű is a szorgos helytörténeti kutatások eredményeként jöhetett létre. Előtte novemberben Platschek Sándor és Váradi Mónika helytörténeti kutatómunkája alapján készült egy kis kiállítás a holokauszt-emlékévként alkalmasból a Civil Alap 2014 támogatásával.

A Magyar Nemzeti Levéltár más útját választotta a kiállítás szervezésének. Az országos levéltár és a megyei levéltárak által őrzött korabeli dokumentumokra épülve állandó online kiállítást hoztak létre.

Levéltárosok közreműködésével sikerült egy reprezentatívnak számító anyagot összeállítani, háttérinformációkkal ellátni – sok-sok órányi elfoglaltságot adva azoknak, akik szeretnek böngészni, esetleg saját kutatómunkájukhoz kívánnak eredeti dokumentumokat találni.

„*Fel kell ismernünk – s ezt a közzétett dokumentumok is csak megerősítik –, hogy a tragikus eseménysorozat hátterében sajnos sokan a saját maguk anyagi gyarapodására láttak lebetűségeket, félredobva minden írott és íratlan erkölcsi törvényt vagy szokást a 50-as évek végétől kezdődően egészen a háború végéig. A rosszindulat és gyűlölet mellett azonban látni és láttatni kell a pozitív, s ilyen értelemben a jövő számára példát mutató, a személyes kockázatvállalásra is képes humanizmus cselekedeteit, az áldozatok melletti kiállítás példát is*” – olvashatjuk a Civil Alap támogatásával létrejött vállalkozás honlapján.

(A virtuális kiállítás kezdőlapja a http://mnl.gov.hu/szomszedaink_voltak/a_zsidóság_a_magyar_társadalomban.html oldalon érhető el.)

Tanulságos olvasni a dokumentumokat, a világ változását attól kezdve, hogy miként kívánnak a zsidók mind nagyobb számban részt venni az I. világháború „honmentő” csatáiban, s innen miként és hogyan jut el a társadalom a zsidók kiközösítéséig.

A kiállítások többsége a zsidó-magyar együttélés szép példáit sorolta, valamiképpen azt érzékeltetve, hogy 1944 márciusáig itt többé-kevésbé rendben mentek a dolgok.

Ám itt, a levéltári dokumentumok között nem egy

olyan akad, mint Kiskunfélegyháza egyik képviselőjének a levele a városi polgármesterhez (<https://www.flickr.com/photos/orszagosleveletar/13896430274/in/photostream/>):

„*A m. kir kormány számtalanszor kinyilvánította, hogy nemzeti és keresztény alapokon áll.*

S mégis szomorúan azt tapasztalom, hogy Kiskunfélegyházán egész új alakok jelentek meg az utcákon kaftánban és pajeszt viselve a legújabb időkben, amióta a Nyírsvég táján ég a lábuk alatt a talaj. A háború alatt is így kezdődött a dolog, hogy Galícia söpredéke elöntötte a Nagyalföldet, s azóta itt felejtkezett az egész társaság. Azóta szeretett városunkban nincs a főutcán szombaton nyitva egy komoly ület sem. Derék magyarjainkat az új bonfoglalók uzorázzák ki. Most van a legfőbb ideje annak, hogy ezektől a kellemetlen idegenektől megszabaduljunk. Attól tartok, hogy a felszabaduló területekről újabb zsidó invázió fogja elönteni Alföldünket. Méltóztatnék az új zsidó bonfoglalók letelepedését megakadályozni: az iparigazolványokat pedig revízió alávenni, s így a zsidók országos számarányán felüli megélhetését lehetetlenné tenni. Kiskunfélegyháza, 1938 évi okt. 26. Gaál János városi képviselő”

Mennyi mindent elmond ez erről a világról!

Aztán haladva az időben, egyre szomorúbb dokumentumok kerülnek elő. Árvaszéki előterjesztések, mert a szülők, nagyszülők a német bevonuláskor öngyilkosok lettek, mi legyen a gyerekekkel. Valaki kéri, hogy miután ő éppen katona, nem tud intézkedni, de legyenek neki szívesek két – pontosan megnevezett – zsidó birtokot kiutalni. Más kéri, hogy még a szüret előtt kapja meg két zsidó bornagykereskedő pincéit, hordóit. „*Kérelmem teljesítése nemcsak egyéni érdekem, hanem Pécs szab. kir. város és a baranyai bortermelés érdeke is. A város gazdasági élete egy keresztény vállalkozással lesz gazdagabb (...) Illés Dániel jogosított bornagykereskedő.*” És így tovább.

Pontos dokumentumai annak, hogy a közigazgatás miként őrli fel a zsidókat. Alispánok levelei, miként vegyék el a „gyanús” zsidóktól a telefonjukat, vagy hívják be őket munkaszolgálatra, hogy ne rontsák otthon tovább a levegőt.

És persze feljelentések egész sora. Kit azzal vádolnak, hogy gyanús alakokkal tanácskozik, mást azzal, elvett kocsmáját saját pincére kezére játszotta át, és az italmérésből befolyó hasznon osztoznak.

Hatásosan és jól válogatott dokumentumgyűjtemények sora. Mondhatni, kötelező olvasmány azoknak, akiket tényleg érdekel ez a kor. Vagy akár tanároknak lehet fontos szemléltető segédeszköz, helytörténeti kutatóknak aranybánya.

Ennek ellenére január végén egy egy-képet alig 200-500 ember nézett még csak meg. De semmi csüggedés. A virtuális kiállítás nem zár be.

A holokauszt-emlékvben a Civil Alapból kiállításhoz pályázati pénzekhez jutók

(Őlt betűvel, akik visszautasították végül az elnyert támogatást):

MAGÉN ISTVÁN Kiállítás és kapcsolódó katalógus 1 000 000

A MAGYAR NYELVTERÜLETRŐL SZÁRMAZÓ ZSIDÓSÁGEMLEKMÚZEUMA A Magyar Holokauszt Emlékév – 2014 alkalmából tervezett kiállítás 20 000 000

GALÉRIA LÉNIA ALAPÍTVÁNY Kádár György lágerrajzaiból rendezendő kiállítás szervezése-rendezése, katalógus megjelenítése 800 000

NÉPRAJZI MÚZEUM „És mi volt azelőtt” című kiállítás és komplex program a Néprajzi Múzeumban a Holokauszt Emlékév alkalmából 13 000 000

MAGYAR KÜLÜGYI INTÉZET „Megismerni és felismerni” – Embermentő magyarok üzenete a 21. századnak – kiállítás, konferencia, kiadvány 5 000 000

KANIZSAI ZSINAGÓGA ALAPÍTVÁNY Kiállítás a holocaust áldozatainak emlékére: „Emlékezünk” Töredékek a nagykanizsai zsidó közösség múltjából 4 000 000

MAGYAR SZÍNHÁZI TÁRSASÁG Vándorkiállítás 10 fővárosi és vidéki helyszínen az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet közösen: A magyar Holokauszt színházi áldozatai. (A kiállítás alapanyagát a 2015. tavaszán a Bajor Gizi Színházban megrendezett, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület 1939–1944 közötti „Művészakcióját” bemutató kiállítás adja.) 1 100 000

ERVA ZRT. – ERZSÉBETVÁROSI ÖNKORMÁNYZATI VAGYONKEZELŐ ZRT. Erzsébetvárosi Zsidó Helytörténeti Tár felállítása, szakmai, működési keret kialakítása 70 000 000

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR „Betiltottak, elhurcoltak. Halász Gábor és sorstársai a vészkorszakban.” Kiállítás, kiadvány, konferencia, pódiumszelgetés az Országos Széchényi Könyvtárban. (2014. április 22. – szeptember 30.) 4 500 000

EUROMIXER TRADE KFT. „Gyöngyösi megemlékezés” – szabadtéri kiállítás Gyöngyös főterén. A kiállítás során Gyöngyösön a Fő téri fák közé 30db 1mx2m méretű hálógrafika lenne kifeszítve, amelyekre nyomdai úton kerülnek fel az áldozatok nevei, születési és halálozási dátumuk, halálozási helyszínük. A kb 2200 áldozat név szerinti felsorolása mellett 4-5 hálógrafikán régi portré fotók, családfotók kerülnek fel. A kiállítást a Gyöngyösi Városvédő és Szépítő Egyesülettel közösen kerülne megvalósításra. 700 000

HERMAN OTTÓ MÚZEUM – MISKOLCI GALÉRIA A zsidóság kulturális értékeit, emlékhelyeit bemutató kiállítás képpel és szöveggel. A kiállítás november 9. köré szerveződik (Radnóti Miklós halála, Kertész Imre születése, német Kristály Éjszaka) 600 000

ÚJPESTI VÁROSVÉDŐ EGYESÜLET Holokauszt '70 emlékkiállítás. Megközelítőleg 60 tablóból álló fotó és dokumentumanyag felújításával, kiegészítésével, új, digitális, interaktív technikák felhasználásával az Újpesti Kulturális Központ Újpest Galériájában. 4 szekció: „Ember az embertelenségben” (korszak rémtetteinek szemléltetése); „Soah” (az újpesti zsidóüldözés); „Porrajmos” (cigány holokauszt bemutatása); Napjaink emlékhelyei, életmentők 500 000

MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK SZÖVETSÉGE – MAGYAR ZSIDÓ LEVÉLTÁR Szétszóratva Európában: Magyar zsidók a német koncentrációs táborokban. A projekt elemei: tudományos kutatás, nemzetközi megemlékezések, új kiállítás átadása; hazai megemlékezések; adatbázisok - szolgáltatásfejlesztés; tudományos publikáció elkészítése, megjelenítése 22 000 000

LUDWIG MÚZEUM – KORTÁRS MŰVÉSZETI MÚZEUM „A csatamezők csendje” munkacímű nemzetközi kortárs művészeti kiállítás megrendezése 2014. július 10. – október 2. között, kapcsolódó katalógus és múzeumpedagógiai kiadvány, valamint kísérőprogramok (pl. beszélgetés, filmvetítés) 5 000 000

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR A magyarországi holokauszt tudományos feldolgozását segítő szakmai konferenciák, valamint az ahhoz kapcsolódó kiállítások és kiadványok az MNL-ben és megyei tagintézményeiben. 13 000 000

Alapítvány a Jánoshalmi Zsinagóga Fennmaradásáért „Mit veszítettünk... A jánoshalmi zsidóság 200 éves története és pusztulása a Holokausztban” – kiállítás készítés 500 000

BAKOS-NAGY MÁRTA A pilisvörösvári zsidóság története – helytörténeti kiállítás és emlékműsor, emlékkoncert 200 000

Petőfi Irodalmi Múzeum „Trauma – Holokauszt – Irodalom” kiállítás és konferencia a Petőfi Irodalmi Múzeumban 8 000 000

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Kiállítássorozat: megbélyegzett írók; fotókiállítás; Brundibár c. gyermek-opera előadása; irodalmi est, emlékestek, előadások 2 000 000

AMERIKAI ALAPÍTVÁNYI ISKOLA Emlékkiállítás és idegenforgalmi desztináció kialakítása az Amerikai Alapítványi Iskolában 14 000 000

NAGY GÁSPÁR KULTURÁLIS KÖZPONT Kiállítás, emléknap, és zsidó temető rendbetétele a térség identitásához kapcsolódóan 300 000

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA Budapest Főváros Levéltára programsorozata a Magyar Holokauszt Emlékév 2014 keretében. Identitás, üldöztetés, szembenézés, emlékezés – tanúságtételek és értelmezések. A Holokauszt budapesti megéléstörténete. Adatbázis-építés, adatfelvitel, anyaggyűjtés, forrásválogatás, restaurálási munkák, oktatási programcsomag készítése. Kiállítás és az ehhez kapcsolódó programok szervezése (vándoroltatható formában is). Tematikus weboldal, szoftverfejlesztés, arculattervezés, informatikai szolgáltatások, digitalizálás, tartalomfejlesztés. Konferencia rendezése: „A holokauszt Budapest társadalomtörténetében” címmel 10 000 000

HAGYOMÁNYOK HÁZA BARÁTI KÖRE EGYESÜLET „Békévé oldja az emlékezés” köztéri fotókiállítás a XX. század első évtizedeinek néprajzi tárgyú, zsidó és nem zsidó magyarok közös tevékenységét ábrázoló képeiből a Hagyományok Háza előtti Corvin téren 2014. április 16-tól május 18-ig; társadalmi célú kampány a kiállítás anyagából a Metró Galériában; gyűjtőpályázat a fenti tárgyú képekből 4 000 000

HONVÉDELMI MINISZTERIUM TÁBORI LELKÉSZI SZOLGÁLAT TÁBORI RABBINÁTUS „Holokauszt 70” Vándorkiállítás a Magyar Honvédség művelődési házaiban és laktanyáiban 4 000 000

MACCABI VÍVÓ ÉS ATLÉTIKAI CLUB (VAC) Kiállítás és programsorozat „Olimpiákról a halálba...” 3 000 000

MAGYAR ZSIDÓ KULTURÁLIS EGYESÜLET A magyar labdarúgás veszteségei - Weisz Árpád és a Holokauszt magyar labdarúgó áldozatának emlékére. Vándorkiállítás magyar és olasz nyelven; a tavaszi magyar labdarúgó bajnokság keretén belül emlékmérkőzés, esetlegesen magyar-olasz barátságos mérkőzés. Nemzetközi ifjúsági labdarúgó torna megrendezése. Weisz Árpád emléktáblájának ünnepélyes leplezése; Weisz Árpád életéről szóló dokumentumfilm bemutatása. 3 000 000

SZITÁS BERNADETT

Kiállítás megvalósítása a Holokauszt Emlékközpontban: Radnóti Miklós Bori notesz címet viselő, a költő 1944-ben írt utolsó verseit tartalmazó művének művészi feldolgozása, majd az elkészült alkotás kiállítása. Kapcsolódó, és a kiállításban bemutatott riportfilm elkészítése. (2014. november 9-i tervezett megnyitó.) 500 000

<http://holokausztemlekev2014.kormany.hu/download/2/85/b0000/Civil%20Alap%20-%20t%C3%A1lmogatott%20p%C3%A1ly%C3%A1zatok.pdf>